MEDRESELERDE MANTIK EĞİTİMİ VE EBHERÎ ETKİSİ *

Kamil KÖMÜRCÜ**

GİRİŞ

Düşünme sürecinde, kurallarına uyulduğunda zihni hataya düşmekten koruyan mantık bilimi, Miladi VIII. yy.'dan itibaren tercümeler yoluyla İslam dünyasına girmiştir. Tercüme faaliyetleri sonunda mantık, İslam dünyasında esas alınan bir disipline dönüşmüştür. Bu süreçte Kindî (ö. 866), Farabî (ö.950), İbn Sina (ö. 1037) ve Gazâlî (ö. 1111) olmak üzere birçok bilim insanı etkin rol oynamıştır. Özellikle, Gazâlî'nin İslam dünyasındaki birtakım mantık karşıtı hareketleri bertaraf edip mantığın İslam usul ilimlerine uygulanması gerektiğini söylemesi, bunun yanında "mantık bilmeyenin ilmine itibar edilemeyeceğini" ifade etmesi sonucu söz konusu ilim medreselerde yaygın olarak okutulmaya başlanmıştır.

Farabî ve özellikle İbn Sîna'nın yazmış olduğu eserler ve mantığa ilişkin ortaya koymuş oldukları algılama biçimi kendilerinden sonraki mantıkçılar tarafından temel referans olmuştur.[1] Bunun neticesinde mantık bilimi XIII. yy'da gerek içerik ve gerekse de form bakımından en mükemmel şekline ulaşmıştır. Bu dönemde çeşitli kanallardan elde ettiği İbn Sina felsefesi ve mantığını, yazmış olduğu eserlerde çok başarılı biçimde ortaya koymuş isimlerin başında Esirüddin el-Ebherî'nin (ö. 1265) geldiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Ebherî, başta *İsagoci* ve *Hidayetü'l-Hikme* olmak üzere birçok eseriyle medreselerde okutulan mantık ve felsefe dersleri üzerine önemli tesir icra etmiştir.

Ebherî, İbn Sinacı ve doğal olarak da Meşşaî mantık teorisini, birçok eserinde en üstün seviyede işlemiştir. Nitekim ilme yeni başlayanlar için yazmış olduğu sekiz sayfalık *İsagoci*'si bazı kopukluklar olsa da yazıldığı günden bugüne, medreselerde en çok okutulan mantık kitaplarından biri olmuştur.[2] Bu sebeple

* Bu makale, 5-7 Ekim 2012 tarihleri arasında Muş'ta düzenlenen, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medrese Geleneği* isimli uluslararası sempozyumda, "Esîruddin el-Ebherî Ekseninde Medreselerde Mantık Eğitimi ve Bu Eğitimin Günümüz Medreselerine Yansımaları" başlığıyla sunulmuş olan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** C.Ü. İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı, Yrd.Doç.Dr. kkomurcu@cumhuriyet.edu.tr

1 Abdülkuddüs Bingöl, "Uyanış Döneminde İslam Kültür Evreninde Mantık Geleneğinin Oluşumu", *Felsefe Dünyası*, 2012/2, Sayı: 56, s. 8.

2 Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, A.Ü.İ.F.yay. Ank. 1967, s.

XIII. yy.'dan günümüze medreselerdeki mantık eğitiminde hangi konuların ne şekilde ve hangi metotlarla ele alındığını ortaya koyabilmenin yolu bir anlamda Ebherî'nin mantık konusundaki görüşlerini incelemekten geçer. Bunun için bugünkü Şark medreselerindeki mantık eğitimi üzerinde Ebherî etkisini ortaya koymak oldukça önemlidir.

Bu makalede önce kısaca Selçuklu, Osmanlı ve günümüz Şark medreselerindeki mantık eğitimi üzerinde duracağız. Sonrasında ise Ebherî'nin hayatı hakkında bilgi verip, medreselerde şerhleriyle birlikte esas alınıp en çok okutulan mantık kitabı *İsagoci*'yi inceleyeceğiz. Sonuç kısmında da günümüzde, gerek medreselerdeki gerekse ilahiyat fakültelerindeki mantık eğitiminden ve bunlar üzerindeki Ebherî etkisinden bahsedeceğiz.

I. MEDRESELERDE MANTIK

Felsefe ve mantık gibi ilimler İslam dünyasına Miladi VIII. yy.'dan itibaren tercümeler yoluyla girmiştir. Emeviler'in son dönemlerinde başlayan söz konusu faaliyetler Abbasiler zamanında hız kazanmıştır. Bu süreçte en dikkat çekici olay Abbasi Halifesi Me'mun (ö.833) tarafından *Beytü'l-Hikme*'nin kurulmasıdır. Bir tercüme evi olarak nitelenen bu yerde birçok eser çeşitli dillerden Arapçaya çevrilmiştir. Tercüme faaliyetleri sonucunda, Aristoteles'in (m.ö. 384-322) mantık külliyatı ve Porphyrios'un (ö. 305) İsagoci'si[3] bazı şerhleriyle birlikte Arap diline aktarılmıştır. Tercüme olayını müteakiben dağınık ve hususi şekillerde yapılan felsefe ve mantık öğretimi, medreselerin kurulmasıyla belirli bir sisteme oturmuştur.[4]

Medreseler, İslam dünyasında yegâne eğitim kurumları olmuştur. Medreselerin kaynağı ya da doğuşu hakkında çeşitli fikirler[5] ileri sürülmüş olsa da kurumsal birer yapı olarak medreselerin ortaya çıkışı Büyük Selçuklu devletinin ünlü veziri Nizamu'l-Mülk'ün (ö. 1092) çabalarıyla gerçekleşmiştir. Nizamu'l-Mülk, Sultan Alparslan'ın desteğiyle devletin maddi gücünü kullanarak Bağdat

9; Abdülkuddüs Bingöl, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi" *Felsefe Dünyası*, S. 29, 1999/1, s.15; Moh Ben Cheneb, "İsaguci" md, *İA*, MEB, C. 5/2, 1968, s. 1066.

3 Bu kitabın adı, Türkçe'de, *İsagoci, İsagoji, İsâgûcî* gibi farklı farklı yazılmakta ve telaffuz edilmektedir. Bu isimlerin hepsi ile aynı şey kast edilir. Biz burada yazıma ve dile kolay geldiği için *İsagoci*'yi tercih ettik. Söz konusu kitabınYunanca orijinal ismi *Eisagoge*'dir.

4 Bingöl, a.g.m, s.14.

5 Medreselerin doğuşu ile ilgili farklı fikirler için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Nizamiye Medreseleri" md, *DİA*, C. 33, s. 188; İsmail Güven, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 31, S.1, 1998, s. 126-127.

başta olmak üzere Isfahan, Belh, Merv, Nişabur, Basra ve Musul şehirlerinde Nizamiye medreselerinin kurulması için öncülük etmiştir.[6]

Söz konusu eğitim kurumlarında okutulan ilimlerden bahsedilecek olursa; Bağdat Nizamiye Medresesinde ve muhtemelen diğer medreselerde okutulan başlıca ilimler şunlardır: Kur'an-ı Kerim ve Kur'an ilimleri, hadis, Şafi fıkhı ve usulü, Eş'ari kelamı, Arap dili ve edebiyatı, riyaziye ve feraiz.[7] Bu medreselerde genel başlıklar olarak hadis, fıkıh ve kelam ilimleri okutulurken; kişisel ilgiye bağlı olarak astronomi, matematik, belagat, tıp, aruz ve edebiyat gibi dersler de verilmekteydi.[8] Başka bir araştırmaya göre ise Nizamiye medreselerinin programlarında dini ilimlerin yanında, felsefe, mantık, sarf-nahiv, matematik ve hey'et (astronomi) gibi ilimler yer almaktaydı.[9]

Osmanlı medreselerindeki mantık eğitimi ve öğretimine gelince, söz konusu medreselerde okutulan mantık kitapları, önemli bir kısmı ile Osmanlı öncesi dönemin son devrelerine aittir.[10] Osmanlı medreselerinde okutulan dersler esas itibariyle cüz'iyyat denilen hesap, hendese, hey'et ve hikmet dersleri; alet ilimleri kabul edilen belagat, mantık, kelam, Arap sarf ve nahvi, dil ve edebiyat dersleri; ulum-ı âliye denilen tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden oluşmaktaydı. Medrese ders kitapları İslam dünyasında meşhur olan, üzerine pek çok şerh ve haşiyelerin yazıldığı kitaplardı.[11]

Bu dönemdeki medreselerin çeşitli devrelerinde mantıkla ilgili, birçok müellifin eseri okutulmuştur. Osmanlılarda mantık ilmi, diğer ilimlere bir giriş olarak kabul edilmiştir. Öğrenciler medreselerde, alet ilimlerinden önce, kelimenin zatından bahseden sarfa başlardı. Bu ilimde belirli eserleri okuduktan sonra kelimenin irabını anlatan nahiv (gramer) ilmine geçerdi. Nahiv ilminden sonra mantık ilminde, medrese öğrencileri arasında meşhur olan adıyla *İsagoci, Hüsam-ı Kati, Muhyedin, Fenari, Şemsiyye, Tehzib, Kutbuddin Şirazi, Seyyid, Kara Davud, Sadüddin* ve *Şerh-i Metali* okunurdu. [12]

Osmanlı medreselerinde okutulan mantık eserlerini, Ahmet Kayacık "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine" isimli makalesinde etraflıca orta-

6 Güven, a.g.m, s. 127.
7 Özaydın, a.g.md, s.189.
8 Güven, a.g.m, s. 139.
9 Bingöl, a.g.m, s. 14.
10 Bingöl, a.g.m, s. 15; Mefâil Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 41.
11 Mehmet İşpirli "Medrese" md, *DİA*, C. 28, s. 329; Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserlerle ilgili bkz. Hızlı, a.g.m; Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 24, s. 23.
12 Cevat İzgi, Osmanlı *Medreselerinde İlim*, İz Yayınları: İstanbul 1997, C.I. s. 51.

ya koymuştur. Bu çalışmasında Kayacık, medreselerdeki müfredat programlarında yer alan mantık eserlerini Cevat İzgi'nin, *Osmanlı Medreselerinde İlim* isimli eserinde verdiği müfredat cetvellerini esas alarak tasnif etmiştir.[13] Osmanlı medreselerinde okutulan eser isimlerine bakıldığında, gerek bahsi geçen müellifin vermiş olduğu cetvellerde gerekse de bu konuyu işleyen başka kaynaklarda[14] mantık alanında adı en çok zikredilen eserin, Ebherî'nin *İsagoci*'si ve onun şerhleri olduğu görülmektedir. Hatta, İzgi'nin verdiği müfredat cetvellerine göre Ebherî'nin *İsagoci*'si medreselerde okutulan mantık kitaplarının birincisidir.[15] Ayrıca verilen cetvellere göre Ebherî'nin, birçok şerhi ve haşiyesi olan *Hidayetü'l-Hikme* adlı kitabı da Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerdendir.

Osmanlı medreselerindeki durumu bu şekilde özetledikten sonra günümüz Şark medreselerindeki mantık eğitimine geçebiliriz. Bilindiği gibi günümüzde memleketimizin şark bölgesinde Osmanlı medreselerinin devamı niteliğinde eğitim öğretim faaliyetleri yapılmaktadır. İşte bu kurumlar Şark medreseleri olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu kurumlardaki eğitim öğretim faaliyetleri ve bunların müfredatları nasıldır?

Bu medreselerde takip edilen müfredat ve okutulan kitaplar hakkında bilgi elde etmek için iki yol takip ettik. Bunlardan birincisi söz konusu kurumlarla ilgili yazılmış eserlere başvurduk; ikincisi de bu kurumlarda eğitim veren müderrislerden ya da buralarda eğitim görmüş öğrencilerden şifahi olarak bilgi almaya çalıştık.

Bahsi geçen iki yolu takip ederek Şark medreselerinde takip edilen müfredatı, okutulan dersleri ve mantık eğitiminin nasıl olduğunu tespit etmeye çalıştık. Şark medreseleriyle ilgili yazılmış, tespit edebildiğimiz en önemli telif eser, kendisi de o medreselerde eğitim görmüş olan Prof. Dr. Halil Çiçek tarafından kaleme alınmıştır. Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı* isimli eserinde bu medreselerde eğitimi ele almıştır. Söz konusu kitapta, belirli bir sıraya göre talebenin okuduğu ilimler ayrıntılı olarak zikredilmiştir.

Halil Çiçek'in verdiği bilgilere dayalı olarak söz konusu medreselerdeki mantık eğiminin nasıl olduğu üzerinde duralım. Müellif, her ilim dalında mutlaka okunması gereken birtakım merkezî kitaplardan söz etmektedir. Merkezî kitap dediği eserleri Çiçek şöyle tanımlayıp örneklendirmektedir:

> "İlgili merkezi kitap, telifinden sonra ilim çevrelerinin ilgi odağı olması ve birçok kimse tarafından bu kitaba bir şekilde hizmet edilmiş olmasıdır. Örne-

13 Bkz. Ahmet Kayacık, "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine" İslamiyat, c. 2, S. 4, 1999, s. 111-121.

14 Bkz. Bingöl, a.g.m; Hızlı, a.g.m; İşpirli, a.g.md.

15 İzgi, *a.g.e.* C. I, s. 164 vd.

ğin Kazî'nin *Tefsiri* tefsir ilminde merkezi bir eserdir…..mantıkta Esirüddin el-Ebherî'nin *İsagoci*'si ve hadiste İmam Buhari'nin *es-Sahih*'i de merkezi kitaplardan birer numunedirler."[16]

Çiçek'in anlattıklarını özetleyerek aktaracak olursak ona göre talib, aynen Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Şark medreselerinde de ilk önce sarf ve nahiv ilimlerinden alacağını alır. Molla Cami'den sonra genellikle mantığa geçilir. Evvela, Esirüddin Mufaddal b. Ömer el-Ebherî/Ebehrî'nin *İsagoci* adlı veciz mantık risalesinin şerhlerinden Manisalı Mahmud b. Hafız Hasan'ın (ö. 1807) yazdığı *Muğni't-Tullab* adlı şerhi okunur.

Muğni't-Tullab'dan sonra *İsagoci* şerhlerinden Hüsamuddin Hasan el-Katî'nin (ö.1359) telif ettiği ve *Hüsam-ı Kati* olarak bilinen şerhi ve bu şerhin haşiyesi olan *Muhyedin*[17] beraber okunur. *Muhyedin* olarak tanınan bu haşiyenin önemli bir özelliği, öğrencilerin kavramakta kısmen zorlandıkları, kıyasın 2. 3. ve 4. şekillerini ispatlama yöntemleri, hulf, iftirad, aksu'l-müstevi ve aksu'n-nakiz gibi mantık ilminin bazı temel konularını öğrenciye kavratacak bir metot ile yazılmış olmasıdır.

Muhyedin'den sonra yine *İsagoci* şerhlerinden Şemseddin Muhammed b. Hamze el-Fennarî'nin (Fenarî) (ö. 1430) telif ettiği *Fenarî (Fennarî)* ismiyle bilinen şerh ile onun Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın telif ettiği ve *Kul Ahmed* olarak bilinen haşiyesi okunur. Bu iki kitabın, okutulan diğer mantık kitaplarından farkı, her ikisinin, özellikle de ikincisinin zor bir ibareye sahip olmalarıdır.[18]

Şark Medreselerinde de mantığın ilimlere giriş olarak okutulduğu ya da okutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumu şu açıklamalardan anlıyoruz: "Mesela biz… *İmtihanu'l-Ezkiya*'yı merfuat bahsine kadar okurduk. Kitabı okurken hayli zorlandık. Çünkü biz *İmtihan*'ı hemen Suyutî'den sonra ve Molla Cami'den evvel okuduk. Dolayısıyla onda daha evvel hiç karşılaşmadığımız birçok mantık terimiyle ve nahvin derin felsefi meseleleriyle karşılaştık ve adeta zihnen şoke olduk. Belki *Kul Ahmet*'ten sonra okusaydık hiç zorlanmadan çok rahat kavrardık."[19] Bu ifadeler ve aşağıda değinilecek olan şifahi beyanlar doğrultusunda; ilme başlarken mantık, bir anlamda İsagoci ya da onun şerhlerinden veya haşiyelerinden birini okumadan, diğer ilimleri doğru ve tam olarak anlamanın medrese çevrelerinde mümkün görülmediği rahatlıkla söylenebilir.

16 Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan Yayınları: İstanbul 2009. s. 60-61.

17 Bu eser kimi zaman *Muhyeddin* olarak isimlendirilir. Müellif, *Muhyedin* dediği için biz de öyle yazdık.

18 Çiçek, *a.g.e.* 62.

19 Çiçek, *a.g.e.* 63.

Şark medreselerinde takip edilen müfredatı ve bunun içindeki mantık eserlerini tespit edebilmek için takip ettiğimiz ikinci yolun, bu eğitim kurumlarında gerek öğrenci gerekse de müderris olarak bulunmuş kimselerin beyanları olduğunu söylemiştik. Bu amaçla söz konusu medreselerde hem talebe hem de müderris olarak yer almış bir kimsenin bilgisine başvurduk. Söz konusu kişi şu an aynı bölgede din adamı olarak görev yapan Muhammed Çiçek Bey'dir. Muhammed Çiçek hoca, ricamız üzerine Şark medreselerinde takip edilen eserlerin bir listesini bizim için hazırladı. Bu listede yer alan eserler Halil Çiçek'in kitabında ismi geçen kitaplarla genel olarak aynıdır.

Bunun yanında söz konusu medreselerde okutulan mantık kitaplarını başka hocalar vasıtasıyla temin ettik ve inceledik. Kimi medreselerde halen okutulmakta olan eserlerden bazıları şunlardır:

1. el-Es'iletü ve'l-Ecvibetü ala Mesleki'l-İmtihan (Tam Kayıtlı *İsagoci*).
2. Mukayyed Fenârî ala Kavli Ahmet[20] (Tam Kayıtlı Fenârî ve Kavli Ahmet).
3. Mukayyed Cedid Muğni't-Tullab (Tam Kayıtlı Muğni't-Tullab).
4. Tahrîru'l-Kavaidi'l-Mantıkıyye.
5. *Şerh-u* Risaleti'ş-Şemsiyye.
6. Haşiye ala Tahrîri'l-Kavaidi'l-Mantıkıyye.
7. Abdü'l-Vehhab ale'l-Velediyye.
8. el-Hâvî lil-Habiyye.[21]

Bu listeden hareketle, Şark medreselerinde mantık eğitiminde takip edilen kitapların, Osmanlı medreselerinde esas alınan eserlerin hemen hemen aynıları olduklarını söyleyebiliriz. Bu kitaplar içerisinde yine merkezi kitabın Ebheri'nin *İsagoci*'si ve onun şerhleri olduğunu görüyoruz.

Söz konusu mantık kitaplarını içerik bakımından ana hatlarıyla incelediğimizde onların, Ebherî'nin *İsagoci*'sinin birer açıklaması olduğunu gördük. *İsagoci*'nin içeriği ileride ele alınacağından burada ayrıca içerik değerlendirmesi yapmak gerekli görünmemektedir.

Burada genel anlamda medreselerdeki mantık eğimi hakkında yukarıdaki kitaplar, şahsi tecrübelerimiz ve yaptığımız görüşmelere dayanan şifahi tanıklıklara dayanarak şunları söyleyebiliriz. Bazı medreselerde, itikada zararlı olacağı

20 Kimi zaman *Kul Ahmet* olarak adlandırılan bu eser, bizim elimizde bulunan nüshasında *Kavli Ahmet* olarak isimlendirilmiştir.

21 Bu eserlerden ilk üçü *İsagoci* ve şerhlerinden oluşmaktadır. Dördüncü kitap Kutbuddin Râzî'ye, beşinci kitap ise Necmeddin Kazvini'ye aittir. Bunlardan son ikisi münazara kitabıdır.

kaygısıyla, akli ilimler sınıfında değerlendirilen ilimler okutulmamaktadır. Mesela akli ilimlerin başında gelen felsefeye hiç yer verilmemektedir. Mantık çoğu medresede olmasına karşılık kimilerinde okutulmamaktadır. Okutulmamasının sebeplerinden biri ihmaldir.

Bu medreselerde dini ilimlerin temeli olarak kabul edilen nakli ilimler her zaman ön planda tutulmaktadır. Bir anlamda sadece Arapçaya dayalı olarak dini bilginin aktarımı yapılmaktadır. Bu sebepten olsa gerektir ki Şark medreselerinde bilimsel bir yenilenme, anlama ve yorumlama biçimi ortaya çıkamamaktadır.

II. EBHERÎ VE İSAGOCİ'Sİ

Baştan itibaren verilen bilgilerden ve yapılan değerlendirmelerden, medreselerde, başlangıç aşamasında mantık eğitimi denilince karşımıza çıkan en önemli ismin Ebherî; kitap olarak da onun eseri olan *İsagoci* olduğunu anlıyoruz. Bu isim ve onun mezkûr kitabı, medreselerdeki mantık eğitiminde mademki o kadar önemli yer tutmaktadır, öyleyse şimdi şu soruların cevaplanması gerekmektedir: Ebherî kimdir ve mantık alanında neler yapmıştır? Kendisinden sonrakiler üzerinde ne tür etkileri olmuştur? *İsagoci* nasıl bir kitaptır ve niçin üzerine yüzden fazla şerh ve haşiye yazılmıştır? Bu yüzden Ebherî ve onun medreselerde ilme başlangıç kitabı olarak okutulan İsagoci isimli eseri üzerinde durmamız gerekir.

a. Hayatı

İslam ilim dünyasında meşhur bir isim olmasına karşın, kaynaklarda Ebherî'nin hayatı hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Tam adı, Esîrüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherî'dir. Bazı kaynaklara göre aslen Semerkant'lıdır, ancak Musul'da dünyaya gelmiştir.[22] Kesin olmamakla birlikte miladi 1200 yılında doğmuş olduğu kabul edilmektedir.[23]

Ebherî'nin ailesi hakkında şimdiye kadar hiçbir bilgiye ulaşılmış değildir. *'Ebherî'* nisbesinin bir kabileye mi yoksa beldeye mi ait olduğu konusunda da farklı fikirler vardır. *İsagoci*'ye şerh ve haşiye yazan birçok müellif bu nisbenin kabileye ait olduğunu ifade etmişlerdir.[24] Ancak bu nisbenin, Ebherî'nin doğduğu beldenin ismi olduğunu iddia edenler de olmuştur.[25] Bir belde ismi olarak alındı-

22 Abdülkuddüs Bingöl, "Ebherî" md. *DİA*, C. X. İst. 1994, s. 75.

23 Carl Brockelmann, "Ebherî" md. *İA*, *MEB*, C. IV. İstanbul 1994, s. 5; Ahmet Kayacık, *Ebherî'nin İsagoci'sinin İlk Şerhleri*, Basılmamış doktora tezi, Kayseri 1996, s. 1.

24 Bkz. Mehmet Fevzi Edirnevî, *Seyfu'l-Ğullâb Şerh-u Muğni't-Tullab*, Dersaadet Matbaası: İstanbul 1306. s. 10; Ömer Feyzi Tokadî, *Dürrü'n-Nâcî ala Metni İsagoci*, Dersaadet Matbaası: İstanbul 1312, s. 9.

25 Mehmet Fevzi Kureyşizade, *Fethu'r-Râcî fi-Şerh-i İsagoci*, thz, yrz, s. 2.

ğında; kaynaklarda *Ebher* (al-Abhar) eski bir İran şehri olarak geçmektedir. Bu yer, Kazvin ile Zencan arasındadır. Sasâniler zamanında bir hisar ile çevrilmiştir. Miladi 645'te Rey valisi el-Basra b. Âzib zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Ortaçağda çok önemli bir şehir olmasına rağmen, daha sonra önemini kaybetmiştir.[26] Bunun yanında *Ebherî* nisbesinin galat-ı meşhur, yani şöhret bulmuş yanlış bir kullanım olduğunu, mantıkçının asıl nisbesinin *Ebehrî* olması gerektiğini ileri sürenler de vardır. [27] Bu sebepten olsa gerek medrese müfredatı içerisinde zikredilen kimi İsagoci nüshalarının başında müellif ismi olarak Ebherî değil de Ebehrî geçmektedir.

Ebherî nisbesinin kabileye ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü o, kaynaklardan elde edilen sınırlı bilgilere göre İran'da değil, Irak coğrafyasında doğmuş, Musul'da ilim tahsil etmiş, Erbil'de ve başka kuzey Irak şehirlerinde bulunmuştur. Büyük ihtimalle daha sonra da Anadolu'ya yerleşmiştir. Çünkü kendisi gibi astronomi ve matematikle uğraşmakla birlikte tıp ve fıkıh alanında ün yapmış olan torunu Emînüddin el-Ebherî'nin (ö.733/1333) Sivas'ta doğmuş olması sebebiyle bazı yerlerde 'Sivâsî' nisbesiyle anılması, Ebherî'nin Anadolu'ya yerleşmiş olduğunun işareti sayılabilir.[28]

İlk eğitimini Musul'da alan Ebherî, daha sonra öğrenimine devam etmek üzere Horasan, Bağdat, Erbil gibi dönemin önemli ilim merkezlerini dolaşmıştır. 1227-28 yıllarında Musul'dan Erbil'e gitmiş orada dönemin meşhur ilim adamlarından Kemaleddin İbn Yunus'un (ö.1242) öğrenciliğini yapmış, hatta Bedriye medresesinde onun asistanlığını üstlenmiştir.[29] Dönemin ünlü kelam, fıkıh ve tefsir âlimi Fahreddin er-Râzî (ö.1209) de Ebherî'nin hocaları arasındadır.[30]

Ebherî, birçok eser kaleme almış olmasının yanında yapmış olduğu öğretim faaliyetleri ve yetiştirmiş olduğu talebeleri vasıtasıyla ilim, düşünce ve kültür hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. Ebherî'nin öğrencileri arasında İbn Hallikan (ö.1282), Muhammed el-İsfehânî ve Necmeddin Ali b. Ömer el-Kazvînî el- Kâtibî (ö.1277) en çok bilinen isimlerdir.[31]

---

26 Bkz. Carl Brockelmann, "Ebher" md, *İA*, *MEB*, IV. İst. 1948, s. 5.

27 Bkz. Muhammed Rüşdî Karaağacî, *Tuhfetü'r-Rüşdî* (*İsagoci* Şerhi), İst. 1252, Dârü'l-Âmire, s. 12; Tokadî, *a.g.e*, s. 9; Edirnevî, *a.g.e*, s. 10.

28 Cevat İzgi, "Eminuddin Ebherî" md. *DİA*. C. X. İst. 1994, s. 75

29 Esirüddin el-Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik fi-Tahrîri'd-Dekâik*, (Neşredenin yazdığı sunuş), (Thk. ve Nşr. H. Sarıoğlu), Çantay Yayınları: İstanbul 1998, s. 10.

30 Ahmet Fuat Ehvânî, *İsagoci li Furfiryus el-Sûrî Nakl Ebî Osman el-Dımeşkî*, (İbnu'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-düvel* 'den naklen; bu nakilde Ebherî için, *Esîruddin el-Ebherî bi'r-Rûm*, nisbesi kullanılmıştır.), Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye: Kahire 1952, s, 49; Hüseyin Sarıoğlu, "Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi", *İlmi Araştırmalar,* İstanbul 2001, s. 152.

31 Ebherî, *a.g.e*, (Neşredenin yazdığı sunuş), s. 11.

Felsefe, mantık, astronomi ve matematik alanında birçok eser vermiş olan Ebherî, felsefe ve müspet ilimler alanında dersler vermiş, ilim ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ebherî'nin ölüm tarihiyle ilgili kaynaklarda; (661/ 1263) ve (663/ 1265) gibi tarihler zikredilmektedir.[32]

Ebherî, felsefe ve mantıkta Farâbî ve özellikle de İbn Sina geleneğinin XIII. yy.'daki en başarılı temsilcilerinden biridir.[33] Ebherî'nin felsefe ve mantığa dair eserleri incelendiğinde, onun kitaplarını kaleme alırken İbn Sina'nın *el*-İşârât *ve't-Tenbihât* ve *en-Necât* isimli eserlerindeki planı örnek almış olduğu görülecektir. Çünkü Ebherî, felsefe meselelerini ele aldığı çoğu eserinde, İbn Sina'nın yaptığı gibi; mantık, metafizik (ilahiyat) ve fizik konularına yer verir. Bunun yanında yalnızca mantık meselelerine hasredilmiş eserleri de vardır.

Ünlü mantıkçının kitapları bir iki istisna dışında henüz yazmalar halinde olup araştırmacıların ilgisini beklemektedir.[34] Biz bu çalışmada medreselerde en çok okutulan mantık kitaplarından biri olması sebebiyle *İsagoci* üzerinde duracağız.

b. İsagoci

İsagoci, 'giriş, mukaddime' anlamına gelen Yunanca bir isimdir.[35] Porphyrious'un[36] eserinin adıdır. Porphyrious bu kitabı, beş tümel konusunu derli toplu ortaya koymak amacıyla Aristoteles'in *Kategoriler* isimli eserine bir giriş olarak yazmıştır.[37] Bazı kaynaklara göre İbn Mukaffa bu eseri doğrudan doğruya Yunancadan Arapçaya tercüme etmiştir; kimilerine göre ise bu tercümeyi Eyyüp b. El-Kasım el-Rakki bir Süryani tercümeden yapmıştır. Porphyrious'un eserinin Arapça tercümeleri, şerhleri ve özetleri ilk zamandan itibaren birbirini takip etmiştir.[38] Yaygın kabule göre *İsagoci*, Müslüman mantıkçılar tarafından

32 Bingöl, a.g.md, s.75; Brockelmann, a.g.md, s. 5.

33 H. Ragıp Atademir, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsagoci'leri", *D.T.C.F.D*, VI/5, Ank,1948, s. 464; İsmail Köz, "İslam Mantık Külliyatının Teşekkülü", *Felsefe Dünyası*, S, 30, 1999/2, s. 106.

34 Ebherî'nin eserleri ve bunlar üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bkz. Kamil Kömürcü, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi [Ebherî Örneği]*, Yayınevi Yayınları: Ankara 2010.

35 Porphyrios, *Isagoge*, Çeviren: Betül Çotuksöken, Remzi Kitabevi, ('Jean Tricot'un Tanıtma Yazısı'), İstanbul 1986 s. 22; Aynı eserin eki, H. Ragıp Atademir, "Porphyrious'un İsagoji'si ve Birkaç Söz", (2) numaralı dipnot, s. 72-73.

36 Porphyrios'un hayatı, eserleri ve felsefesi ile ilgili bkz. Zeller, Eduard, *Grek Felsefesi Tarihi*, Çeviren: Ahmet Aydoğan, İz Yayınları: İstanbul 2001, s. 347-348; Porphyrios, *a.g.e*, ('Jean Tricot'un Tanıtma Yazısı'), s. 21.

37 Porphyrios, *a.g.e*, s. 31.

38 Moh Ben Cheneb, a.g.md, s. 1066.

ilk devirlerde mantığa giriş, yani *'el-medhal'* olarak anlaşılmış ve böyle tercüme edilmiştir.

Bir yaklaşıma göre Arapça 'medhal' kelimesi, Yunanca asıllı 'isaguci' kelimesine baskın çıkmış ve uzun süre onun yerine geçmiştir. Miladi XIII. asırda Arap yazarlarından birisi onu mantıktaki kısa eseri için isim olarak seçmiş ve günümüze kadar onun öğrenilmesini sağlamıştır. Bu müellif Esîrüddin el-Ebherî'dir; eserinin adı da *İsagûcî fi 'l-Mantık*'tır. O, risalesine bu ismi, Porphyrious'un kitabından etkilenerek vermiştir.[39] Bunun yanında 'medhal' ismini kullanmakla beraber Fârâbî ve İbni Sînâ'nın yaptığı gibi *İsagoci* ismini olduğu gibi kullananlar da olmuştur. Ebherî de kitabını *İsagoci* diye isimlendirmiş ve bu isimle şöhret bulmuştur. İslam dünyasında *İsagoci* denince Ebherî'nin bu kitabı akla gelir.

İsagoci teriminin anlamı üzerine birtakım farklı açıklamalar yapılmıştır. Kısaca bunlar üzerinde durmak faydalı olacaktır. Ehvânî'nin söylediğine göre Ebherî, *İsagoci* kelimesinin dört anlamından söz etmiştir. Bunlar: 1- Beş tümeldir: Cins, tür, ayrım, hassa ve ilinti. 2- 'el-Medhal,' yani mantığa giriştir. 3- Bu kitabı ortaya çıkaran ve düzenleyen filozofun ismidir. 4- İlim öğrenen bir öğrencinin ismidir ki, hocasının ona her meselede, 'Ey *İsagoci*, durum şundan şundan ibarettir, ' diyerek seslenmesinden mülhemdir.[40] Bazı *İsagoci* şarihleri bu öğrencinin Aristoteles'in oğlu olduğunu iddia etmişlerdir.[41]

Ehvânî, daha sonra gelen mantıkçıların bu kelimeye farklı karşılıklar verdiklerini ifade etmiştir. Mesela, Hafnevî, bu ismin Aristoteles'in adı olduğunu ileri sürmüştür. Başka bir açıklama ise şöyledir: *İsagoci* üç kelimeden oluşur: *İsa*: sen; *eğu*: ben; *ekî* (*îcî*): burada, anlamına gelir. Bunların toplu manası; 'otur, sen ve ben burada beş tümelden bahsedelim'dir. *İsagoci*'ye daha ilginç anlamlar verenler de olmuştur. Mesela Şeyh Alîş isminde bir şarih, 'yaygın olan anlayışa göre *İsagoci*, beş yapraklı bir güldür; güzellik olarak (böyle bir güle) benzediği için bu şekilde isimlendirilmiştir,' demiştir.[42]

İsagoci başka dillere tercüme edilmiştir. Latince başta olmak üzere bazı batı dillerine tercüme edilmiş olan Ebherî'nin *İsagoci*'si, Batı'da ilk olarak P.T. Novariensis tarafından Latinceye çevrilmiş ve 1625'te Roma'da basılmıştır.[43] Daha sonra da İngilizce ve Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.[44]

---

39 Mehran'dan aktaran Kayacık, *a.g.e*, s. 4-5.

40 Ehvânî, *a.g.e*, s. 50-51; benzer bir izah için bkz. Mehmet Fevzi Kureyşîzâde, *a.g.e*, s. 5.

41 Esîrüddin el-Ebherî, *İsâgûcî*, (metin-çeviri-inceleme: H. Sarıoğlu; hazırlayanın yazdığı giriş), İz yay, İst. 1998, s, 39.

42 Ehvânî, *a.g.e*, s. 51; benzer bir izah için bkz. Tokadî, *a.g.e,* s. 23-24.

43 Abdülkuddüs Bingöl, "İsagoci" md, *DİA*, C. XXII, İst. 2000, s. 489.

44 Ebherî, *a.g.e,* (Tahkik edenin yazdığı giriş), s, 37.

Ebherî'nin *İsagoci*'sinin çeşitli Türkçe tercümeleri ve şerhleri vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: Ahmet Fuat, *Miyar-ı Ulum* (1875); Hasan Manisevî, *Muallim Muğni't-Tullab* (1890); Şeyhzade Ali Haydar, *Hediyecik* (1891).[45] Cumhuriyet döneminde ise bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebherî'nin *İsagoci*'si birkaç defa Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bunlardan biri, H. Sarıoğlu'nun yapmış olduğu çalışmadır (İstanbul 1998). Bu çalışmasında Sarıoğlu, eseri Türkçeye tecüme edip edisyon kritiğini yapmasının yanında, Porphyrious, Farabi, İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Ebherî'nin *İsagoci*'lerini muhteva ve özellikleri açısından karşılaştırmış, Ebherî'nin *İsagoci*'sinin de bir şemasını çıkarmıştır. Diğer bir *İsagoci* tercümesi ise N.H. Yanık ve M. S. Çögenli (Erzurum 1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçede, son dönemde *İsagoci* ile ilgili yapılan başka bir çalışma da, Taha Alp tarafından, *Mantık: İsagoci Tercümesi/Mantık Terimleri Sözlüğü* (İstanbul 2010) adıyla yapılmıştır.

Ebherî'nin *İsagoci*'si gerek İslam dünyasında gerekse de Batı'da büyük ilgi uyandırmış, üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmıştır.[46]

Çeşitli zamanlarda farklı kimseler tarafından, Ebherî'nin *İsagoci*'sinin orjinalitesine ilişkin bir takım değerlendirmeler yapılmıştır. Mesela, bu eserin, Aristoteles'in *Kategoriler*'ine bir giriş ve sadece beş tümeli anlatan Porphyrios'un *İsagoci*'sinin bir muhtasarı, yorumu, kopyası ve adaptasyonu olduğunu iddia edenler olmuştur.[47] Bu iddiaları ele almak gerekli görünmektedir.

İlk olarak Porphyrious'un *İsagoci*'sinin, Aristoteles'in Kategoriler kitabına bir giriş olduğunu belirtmek gerekir. Bunu, Porhyrious'un öğrencisi Chysaoros'a hitaben söylediği şu sözlerden anlıyoruz: 'Aristoteles'in Kategoriler öğretisini öğrenmek için cinsin, ayrımın, türün, özelliğin ve ilineğin ne olduğunu bilmek zorunludur. Bu konuda sana çok kısa bir açıklama yapacağım ve az sözcükle, bir giriş niteliğinde olmak üzere, eski filozofların bu söylediklerini, pek derinlemesine araştırmaya yönelmeden ve daha yalın olanlara sadece şöyle bir dokunarak gözden geçirmeyi deneyeceğim.'[48] Eserin Türkçeye de çevrilmiş olan Fransızca tercümesine yazdığı girişte J. Tricot da bu noktaya dikkat çeker ve bu yapıtın konusunun yalnızca beş tümeli incelemekten ibaret olduğunu belirtir.[49]

Yukarıdaki iddiaları konu edindiği bir makalesinde H. R. Atademir konuyla ilgili şu tespitlerde bulunur: "Porphyrios'un *İsaguci*'sinin konusunu beş bütün-

45 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, MEB. Yayınları Ankara 1993, s. 137.

46 Bu esere yazılan şerhlerle ilgili bkz. Kayacık, *a.g.e.*

47 Bu iddialar için bkz. Henry Corbin, İslam *Felsefesi Tarihi*, Çeviren: Ahmet Arslan, İletişim Yayınları: İstanbul 2002, II. s. 41; Brockelmann, a.g.md, s. 5.

48 Porphyrios, *a.g.e*, s. 31.

49 Porphyrios, *a.g.e*, (Tricot'un yazdığı sunuş), s. 22-23.

cülün, yani cins, nev', ayrım, hassa ve ilintinin ne oldukları; bunların müşterek karakterlerinin, aralarındaki karşılıklı münasebetlerin ve ayrılıkların tayini teşkil eder. Hâlbuki Ebherî'nin *İsagoci*'si münderecat ve tertip yönünden bu eserle hiçbir özdeşlik ve benzerlik arz etmez."[50] Çünkü Ebherî'nin eseri sadece beş tümelden ibaret olmayıp, kategoriler hariç, mantığın bütün bölümlerini içine alır.

Ebherî'nin eseriyle ilgili bu tür yaklaşımların temelinde belki de onun, Farabî'nin *İsagoci*'si gibi değerlendirilmesi vardır. Çünkü Farabî, Porphyrios gibi *İsagoci*'sinde yalnız beş tümeli konu edinmiştir.[51]

Aynı iddiaları ele alan Bingöl ise meseleye şöyle bakar: "Furfiryus'un İsaguci'si ile Ebherî'nin İsagoci'si arasındaki tek münasebet, Furfiryus'un kitabının temel konusunu teşkil eden beş tümelin Ebherî'nin *İsagoci*'sinde de çok kısa olarak yer almasıdır. Ebherî'nin eseri daha ziyade İbn Sina'nın *Uyunu'l-Hikme*'sinin ilk bölümünü teşkil eden '*İsagoci*'yi hatırlatmaktadır. Nitekim her iki eser de mantığın bütün bölümlerini ihtiva etmekte, bu bölümlerden birini de beş tümel oluşturmaktadır. Ancak dikkatli bir şekilde incelendiğinde Ebherî'nin *İsagoci*'sinin *Uyunu'l-Hikme*'deki '*İsagoci*' bölümünün de kopyası olmadığı görülür. Mesela beş tümelin söz konusu edildiği yerlerde Ebherî bunları Furfiryus'un tertibine uygun olarak cins, tür, fasl, hassa ve araz diye sıralarken İbn Sina, cins, fasıl, tür, hassa ve araz şeklinde sıralar."[52]

Ebherî'nin *İsagoci*'sinin İbn Sina'nın eserlerinin bir kısaltması olduğu yönünde de iddialar vardır.[53] Ebherî'nin bir İbn Sina takipçisi olduğu aşikârdır.[54] Eserlerini kaleme alırken İbn Sina'nın kitaplarındaki planı da büyük ölçüde kendisine örnek almıştır. Ancak onun *İsagoci*'sinin ya da diğer eserlerinin İbn Sina'nın kitaplarının bir kısaltması olduğunu söylemek, doğrusu pek de yerinde bir tespit gibi görünmemektedir.

Dikkatlice incelendiğinde görüleceği üzere Ebherî'nin *İsagoci*'si iddia edildiği gibi ne Porphyrios'un İsaguci'sinin bir yorumu, birtakım benzerlikler olsa da ne de İbn Sina'nın *Uyunu'l-Hikme*'sinin 'İsagoci' bölümünün bir kopyasıdır. Bu eser kendisinden önceki mantık anlayışının devamı niteliğinde yazılmış telif bir eserdir. Kopyalama, adaptasyon ya da başka birinin eserinin kısaltması değildir.

50 Atademir, a.g.m, s. 464.

51 Bekir Karlıağa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayınları: İstanbul 2004, s. 317.

52 Bingöl, a.g.md, s. 488.

53 Bu iddialar için bkz. İ. Medkour'dan aktaran, Öner, *a.g.e*, s. 151.

54 Köz, a.g.m, s. 106; Bingöl, *a.g.md*, 488.

Ebherî'nin *İsagoci*'si mantığın sekiz bölümünü içine alan, gereği kadar kısa bir eserdir. Mantıkçılar nazarında en fazla rağbet kazanan mantık kitaplarındandır. Bu kitap, Anadolu Selçuklularının son döneminden, yani miladi 1200'lü yılların sonundan Osmanlının bütünü de dâhil olmak üzere günümüze kadar, yani yedi asrı aşkın Müslüman ilim adamlarının mantık anlayışı üzerinde etkili olmuştur ve halen etkisini devam ettirmektedir.

Bu kadar çok okutulmuş ve üzerine şerhler ve haşiyeler yazılmak suretiyle incelenmiş olan *İsagoci*'nin içeriğinden de bahsetmek gerekir. Ebherî'nin *İsogoci*'si özet bir kitap olmasına karşılık, kategorileri saymazsak mantığın bütün konularını içermektedir. Burada bir hususu ifade etmek gerekir. Ebherî eserlerinin mantık bölümlerinde, Aristoteles'in *Organon*'unun birinci kitabı olan *Kategoriler*'e yer vermemiştir.[55] Zaten İslam mantıkçıları da genellikle kategorileri mantık külliyatından çıkarmışlardır. Eserlerinde kategorilere ya hiç yer vermemişler ya da kısaca değinmekle yetinmişlerdir.[56]

Eserin içeriğine baktığımızda şunları görebiliriz. Müellif, başlangıçta, kitabın mantık konusunda olup herhangi bir ilme yeni başlayanların bilmesi gereken hususları ortaya koymak için yazıldığını ifade eder. Ardından, delalet, yani lafız mana ilişkisini ele alır. Mutabakat, tazammun ve iltizam olmak üzere üç delalet çeşidini tanımlar. Lafız ya da terim çeşitlerinden basit (müfret) ve bileşik (mürekkep) olanları örneklerle açıklar. Tümel (külli) ve tikel (cüz'î) terimleri üzerinde durur. Tümellerin ise özsel (zati) ve ilineksel (arazi) olarak ikiye ayrıldığını vurgular. Daha sonra cins, tür, ayrım, hassa ve ilintiden oluşan beş tümeli inceler. Böylece terim ve kavramları ortaya koymuş olur. Ardından tanımı (kavl-i şarih), daha sonra da önermeler (kazâyâ) konusunu ele alır. Önerme çeşitlerini özet biçimde ortaya koyduktan sonra önermeler arası ilişkilerin alt başlıklarından biri olan çelişkiyi (tenakuz), ardından da döndürmeyi (aks) tanımlar ve örneklendirir.

Ebherî, böylece, klasik mantığın temel konusunu oluşturan kıyasa gelmiş olur. Kıyası tanımlayıp temel iki kıyas çeşidi olan kesin (iktirânî) ve seçmeli (istisnaî) kıyaslar üzerinde kısa biçimde durur. Kıyasın öğelerini tanımladıktan sonra kıyasın dört şeklinin nasıl ortaya çıktığını anlatır. Dört şekli tanımlar ve bunlardan birinci şeklin geçerli sonuç veren modlarını (kalıplarını/darplarını) örneklendirir. Kesin kıyasların ne tür öncüllerden kurulabileceğine işaret eder. Seçmeli kıyasa örnekler verir. Son kısımda burhan, cedel, hitabet, şiir ve muğala-

55 Bu konuyla ilgili bkz. Kamil Kömürcü, *Esîrüddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*, Yayınevi Yayınları: Ankara 2010. s. 32-33.

56 Fatih Toktaş, *İslam Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri*, Klasik Yayınları: İstanbul 2004, s. 38.

tadan oluşan beş sanat konusunu inceler. Burhanı (ispat) tanımlar, bu tarz ispatın kurulmasında gerekli olan altı farklı önermeyi örneklendirir.[57]

Eserin içeriği ile ilgili kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, *İsagocî*'nin, tümdengelimin en mükemmel şekli olan kıyası merkeze alan bir yapı arz ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Aristotelesçi mantık sisteminde asıl amaç kesin ispata ulaşmaktır. Bunun en iyi yolu da kıyastır. Bu sebeple kıyastan önceki konular onun için bir hazırlık niteliğinde iken kıyastan sonraki konular da bir anlamda kıyasın uygulama alanıdır. İşte Ebherî'nin[58] kitabında bu sistem en kısa, en açık, en basit ve en öğretici tarzda ifadesini bulmuştur diyebiliriz.

III. Sonuç

Medreselerde, kuruldukları zaman diliminden günümüze kadar bazı kopukluklar olsa da sarf ve nahiv ilminden sonra mantık okutulduğu söylenebilir. Bu ilimde esas alınan kitap ise Ebherî'nin İsogoci isimli eseridir. İslam dünyasında Ebherî'nin İsogoci'sine, yazıldığı günden itibaren her dönemde klasik mantığın baş eserlerinden biri gözüyle bakılmıştır. Gerek felsefi gerekse de dini ilimlerde *İsagoci*'nin günümüze dek etkisi göz önünde bulundurulduğunda eserin gördüğü ilgi dikkatte şayandır. Ebherî'den önce de *İsagoci* ya da *Medhal* isminde benzer kitaplar yazılmıştır. Ancak bunlardan hiçbiri, en azından medrese müfredatında, *İsagoci* kadar etkili olmamıştır. Bu çalışmanın etki gücünün sebebinin ne olduğu sorusu akıllara gelebilir. Belki de bu soruya verilecek en güzel cevap; Ebherî'nin, söz konusu kitapta klasik mantığı, başka ilim dallarında örneğine az rastlanır biçimde, gereği kadar özet bir metinle en sistematik ve en öğretici tarzda ortaya koymuş olmasıdır.

Klasik mantık anlayışında ve öğretiminde önemli bir yere sahip olan Ebherî'nin İsagoci'si her yerde olmasa bile en azından İlahiyat fakültelerinde ve bazı doğu medreselerinde olduğu gibi İslam dini odaklı eğitim veren kurumlarda hayatiyetini sürdürmeye devam etmektedir. Belki daha da önemlisi, bu eser söz konusu kurumlardaki ilim anlayışının şekillenmesinde belirli ölçülerde etkin olmaktadır. Şöyle ki klasik mantığın ana konusunu oluşturan kıyas, İslam hukuku ve kelamında dikkate alınan temel delil getirme, kanıtlama ve çıkarım yapma araçlarından biri olarak kabul edilir. Bilindiği gibi klasik mantıkta kıyas, tümdengelimin en mükemmel biçimi olarak ele alınır ve işlenir. Bu çıkarım tarzında tümelden tikele geçiş yapılır. Medreselerdeki eğitimin temel karakteri de bütünden hareketle parçayı anlamaktır. Söz konusu eğitim yapısının bu şekilde ortaya çıkmasının en önemli amilleri belki de başlangıçta okutulan aracı ilim-

57 Bkz. Esîrüddin el-Ebherî, *İsagoci*, Salah Bilici Kitabevi İstanbul 1984.

58 Ebherî'nin mantık anlayışı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kömürcü, *a.g.e.*

lerdir. Bilindiği gibi dil ve mantık alet ilimleridir. Bunlardan biri olan mantık ise baştan beri ifade ettiğimiz gibi Ebherî'nin İsagoci'si ve onun şerhleri esas alınarak öğretilir.

Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekli görünüyor. Bazı dönemler dışarıda tutularak söylenecek olursa başlangıcından günümüze kadar medreselerde mantık ve felsefe gibi akli ilimlerin okutulduğu herkesin malumudur. Ancak bazı dönmelerde mantık ve felsefe dersleri çeşitli gerekçelerle medrese müfredatından çıkarılmıştır. Bu dönemlerde, örneğin Selçukluların ve Osmanlıların son dönemlerinde olduğu gibi dikkat çekici biçimde medreselerde bilimsel anlamda çöküşler yaşanmıştır. Çünkü dini ve dini olmayan ilimlerin doğru anlaşılması, yorumlanması ancak aklı esas alan mantık ve felsefe ile mümkündür. Tarihsel tecrübeler göstermiştir ki mantık ve felsefe okutulmayan eğitim kurumlarında doğru ve bilimsel bilgi ortaya koymak pek mümkün olmamaktadır.

Günümüzde Türkiye'nin doğusundaki bazı medreselerde, itikada zararlı olacağı kaygısıyla, bırakın felsefeyi mantık dahi okutulmamaktadır. Belki bunun bir sonucu olarak söz konusu medreselerde ne dini ne de başka bilimsel bir gelişmeye ya da ürüne rastlayamıyoruz. Buralarda daha çok dini talim yapılmaktadır, yani belirli bir seviyede dini bilginin aktarımı dışında başka bir faaliyet gerçekleşememektedir.

Medreseler bir yana, dini bilginin temellendirilmesi, dinin bilimsel olarak yorumlanması, sağlıklı dini bilginin aktarımının yapılması ve öğretilmesi amacıyla kurulmuş olan İlahiyat fakültelerinde de benzer tavırlar söz konusudur. Yani mantık ve felsefe derslerinin sayısını azaltma, daha da vahimi maalesef bu dersleri İlahiyat fakültelerinden kaldırma eğilimi vardır. Bu düşüncenin bir ürünü olarak artık İlahiyat fakülteleri, felsefe ve din bilimlerine yer vermemek için "İslami İlimler Fakültesi" ismiyle açılmaktadır. Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi bu, yanlış bir yaklaşımdır. Bu anlayış biçiminin, İlahiyat eğitimini kökten sarsıcı tehlikeleri beraberinde getirmesi kaçınılmaz olacaktır. Çünkü mantık, felsefe ve din bilimleri olmadan dini doğru anlamak ve anlatmak mümkün olmayacaktır.

ÖZ

MEDRESELERDE MANTIK EĞİTİMİ VE EBHERÎ ETKİSİ

Mantık bilimi, bilginin temellendirmesinde önemli bir yere sahiptir. Medreselerin kuruluşundan günümüze kadar bazı kopukluklar olsa da farklı eğitim kurumlarında mantık okutulmuştur. Esirüddin el-Ebherî yazmış olduğu eserlerde mantığı çok başarılı biçimde ortaya koymuştur. Söz konusu isim, başta *İsagoci* ve *Hidayetü'l-Hikme* olmak üzere birçok eseriyle medreselerde okutulan mantık ve felsefe dersleri üzerine önemli tesir icra etmiştir. Bu sebepten dolayı on üçüncü yüzyıldan günümüze kadar medreselerdeki mantık eğitiminin mahiyetini tespit edebilmek için Ebherî'nin mantık konusundaki görüşlerini incelemek oldukça önemlidir.

Bu makalede ilk olarak kısa bir biçimde Selçuklu, Osmanlı ve günümüz Şark medreselerindeki mantık eğitimi incelenmiştir. Sonrasında ise medreselerde şerhleriyle birlikte okutulan *İsagoci* tanıtılmıştır. Sonuç kısmında da günümüz medreselerindeki mantık eğitimi üzerindeki Ebherî etkisi söz konusu edilmiştir.

***Anahtar Kelimeler**: Medrese, mantık, eğitim, Ebherî,* İsagoci.

ABSTRACT

LOGIC EDUCATION IN MADRASAS AND al-ABHARÎ EFFECT

The science of logic is very important for the foundation of knowledge. From establishing till now madrasas though some lapses in logic therefore studied the different educational institutions. Abharî successfully demonstrated the logic in his works. These names, particularly for his work *İsagoge* and *Hidayat al-Hikme* madrassas taught many to be the major influence on logic and philosophy courses were conducted in. For this reason, in order to be able to identify the nature of the thirteenth century to the present education in madrassas Ebherî's logical reasoning is very important to examine their views on.

This article is the first in a short Seljuk, Ottoman and modern Eastern madrassas education are considered logic. Afterwards İsagoci taught in madrassas have been introduced together with any comments. At the conclusion of today's madrassas, the logic is that the effect of education on the Abharî.

***Keywords**: Madrasa, logic, education, Abharî,* İsagoge.

KAYNAKLAR

- Atademir, H.Ragıp, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsagoci'leri", *D.T.C.F.D*, VI/5, Ankara 1948.
- Atay, Hüseyin, "Medreslerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.24. 1980.
- Bingöl, Abdülkuddüs, "Ebherî" md. *DİA*, C. X, İstanbul 1994.
- --------, "*İsagoci*" md. *DİA*, C. XXII. İstanbul 2000.
- --------, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi" *Felsefe Dünyası*, S.29, 1999/1.
- --------, "Uyanış Döneminde İslam Kültür Evreninde Mantık Geleneğinin Oluşumu", *Felsefe Dünyası*, 2012/2, Sayı: 56.
- Brockelmann, Carl, "Ebherî" md, *İA,* MEB, IV. İstanbul 1994.
- --------,"Ebher" md. *İA*. MEB. C. IV. İİstanbul 1948.
- Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. A. Arslan) İstanbul. 2002, II.
- Çiçek, Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan Yayınları: İstanbul 2009.
- Ehvânî, Ahmet Fuat, *İsagoci li Furfiryus el-Sûrî Nakl Ebî Osman el-Dımeşkî*, Kahire1952.
- Esîrüddin el-Ebherî, *İsagoci*, (thk. ve inceleme: H. Sarıoğlu; tahkik edenin yazdığı giriş), İz Yayınları: İstanbul 1998.
- --------, *İsagoci*, Salah Bilici Kitabevi: İstanbul 1984.
- --------, *Keşfu'l-Hakâik fî-Tahrîri'd-Dekâik*, (Neşredenin yazdığı sunuş), (Thk. ve Nşr. H. Sarıoğlu), Çantay Yayınları 1998.
- Güven, İsmail, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 31, S.1, 1998.
- Hızlı, Mefâil, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 17, S. 1, 2008.
- İşpirli, Mehmet, "Medrese" md. *DİA*, C. 28.
- İzgi, Cevat, "Eminuddin Ebherî" md. *DİA*, C. X, İstanbul 1994.
- --------, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayınları: İstanbul 1997, C. I.
- Karlıağa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul 2004.
- Kayacık, Ahmet, "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine" İslamiyat, c. 2, S. 4, 1999.
- --------, *Ebherî'nin İsagoci'sinin İlk Şerhleri*, Basılmamış doktora tezi, Kayseri, 1996.
- Kömürcü, Kamil, *Esîrüddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2010.
- --------, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi [Ebherî Örneği]*, Ankara 2010.

- Köz, İsmail, "İslam Mantık Külliyatının Teşekkülü", *Felsefe Dünyası*, S., 30, 1999/2.
- Mehmet Fevzi Edirnevî, *Seyfu'l-Ğullâb Şerh-u Muğni't-Tullab*, İstanbul 1306.
- Mehmet Fevzi Kureyşizade, *Fethu'r-Râcî fi-Şerh-i İsagoci*, thz. yrz.
- Moh Ben Cheneb, "İsaguci" *İA*, MEB, C. 5/2. 1968.
- Muhammed Rüşdî Karaağacî, *Tuhfetü'r-Rüşdî* (*İsagoci* Şerhi), İstanbul. 1252.
- Ömer Feyzi Tokadî, *Dürrü'n-Nâcî ala Metni İsagoci*, Dersaadet Matbaası, İstanbul1312.
- Öner, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, MEB., Ankara 1993.
- --------, *Tanzimattan sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967.
- Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye Medreseleri" md, *DİA*, C. 33.
- Porphyrios, *Isagoge*, Çev. B. Çotuksöken, Remzi Kitabevi, ('Jean Tricot'un Tanıtma Yazısı'), İstanbul 1986.
- Sarıoğlu, Hüseyin, "Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi", *İlmi Araştırmalar D.* İstanbul 2001.
- Toktaş, Fatih, İslam Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri, Klasik Yayınları: İstanbu2004.
- Zeller, Eduard, *Grek Felsefesi Tarihi*, Çev. A. Aydoğan, İz Yayınları: İstanbul 2001.